

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREIDI YA 12

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI LA VHUVHILI (P2)

LARA 2016

MARAGA: 80

TSHIFHINGA: Awara 2½

Bammbiri ili li na masiatari a 30.

NDAELA NA MAFHUNGOTHANGELI

1. Ni humbelwa uri ni vhale siatari ili nga vhuronwane ni sa athu u fhindula mbudziso.
2. Ni songo vhuya na edzisa u vhala bammberi lothe. Tolani thebulu ya zwi re ngomu kha siatari la 4 ni swaye nomboro dza mbudziso dzo vhudziswaho kha zwibveledzwa zwe na guda uno riwaha. Nga murahu ha izwo, vhalani mbudziso idzo ni nange dzine na tama u dzi fhindula.

3. Bammberi heli li na KHETHEKANYO THARU:

KHETHEKANYO YA A:	Vhurendi	(30)
KHETHEKANYO YA B:	Nganea KANA Folukulo	(25)
KHETHEKANYO YA C:	Dirama	(25)

4. Fhindulani MBUDZISO THANU dzo fhelela: THARU kha KHETHEKANYO YA A, NTHIHI kha KHETHEKANYO YA B na NTHIHI kha KHETHEKANYO YA C nga ndila i tevhelaho:

KHETHEKANYO YA A: VHURENDI

VHURENDI HO VHONWAHO/RANDELWAHO – Fhindulani mbudziso MBILI. VHURENDI VHU SONGO VHONWAHO/RANDELWAHO – Mbudziso ya KHOMBEKHOMBE.

KHETHEKANYO YA B: NGANEA KANA FOLUKULO

Fhindulani mbudziso NTHIHI. I nga vha Nganea kana Folukulo.

KHETHEKANYO YA C: DIRAMA

Fhindulani mbudziso NTHIHI.

5. KUNANGELE KWA PHINDULO KHA KHETHEKANYO YA B (NGANEA kana FOLUKULO) NA YA C (DIRAMA)

- Fhindulani mbudziso FHEDZI dza kha nganea/folukulo na kha dirama dze na guda.
- Fhindulani MBUDZISO NDAPFU NTHIHI na MBUDZISO PFUFHI NTHIHI. Arali na fhindula mbudziso ndapfu kha KHETHEKANYO YA B, ni fanela u fhindula mbudziso pfufhi kha KHETHEKANYO YA C. Arali na fhindula mbudziso pfufhi kha KHETHEKANYO YA B, ni fanela u fhindula mbudziso ndapfu kha KHETHEKANYO YA C.
- Shumisani mutevhe wa u sedzulusa uri u ni thuse.

6. VHULAPFU HA PHINDULO

- Mbudziso ndapfu ya Vhurendi i tea u fhindulwa nga maipfi a u bva kha a 250 u ya kha a 300.
- Mbudziso ndapfu dza khethekanyo ya Nganea/Folukulo, na ya Dirama dzi tea u fhindulwa nga maipfi a u bva kha a 400 u ya kha a 450.
- Vhulapfu ha phindulo dza mbudziso pfufhi vhu tea u langwa nga maraga dzo nekedzwaho/avhelwaho. Phindulo dza vhalingiwa dzi tea u pfufhifhadzwa dza dovha dza livhanywa.

7. Tevhedzani ndaela dzo nekedzwaho mathomoni a khethekanyo INWE na INWE nga vhuronwane.

8. Nomborani phindulo dza kokotolo maelana na mutevhe wa u nombora wo shumiswaho kha ili bammbiri la mbudziso.

9. Thomani khethekanyo INWE na INWE kha siatari LISWA.

10. Ndangatshifhinga yo anganywaho:

KHETHEKANYO YA A: I anganyelwaho u swika kha minetse ya 40

KHETHEKANYO YA B: I anganyelwaho u swika kha minetse ya 55

KHETHEKANYO YA C: I anganyelwaho u swika kha minetse ya 55

11. Nwalani nga vhudele, nahone zwi vhaleaho.

THEBULU YA ZWI RE NGOMU

KHETHEKANYO YA A: VHURENDI

Vhurendi ho vhonwaho/randelwaho: Fhindulani mbudziso MBILI DZINWE na DZINWE.

NOMBORO YA MBUDZISO	MBUDZISO	MARAGA	NOMBORO YA SIATARI
1. 'Vhaswa vha Afurika Tshipembe'	Mbudziso ndapfu	10	6
2. 'A toḁaho munamba ndi nnyi?'	Mbudziso pfufhi	10	7
3. 'Nelson Mandela'	Mbudziso pfufhi	10	8
4. 'Vhungoho na vivho'	Mbudziso pfufhi	10	9

NA

Vhurendi vhu songo vhonwaho/randelwaho: Mbudziso ya KHOMBEKHOMBE.

5. 'Thulutshelo ya vhuthu'	Mbudziso pfufhi	10	10
----------------------------	-----------------	----	----

***PFESANI:** Fhindulani MBUDZISO NDAPFU NTHIHI na PFUFHI NTHIHI. Arali na fhindula mbudziso ndapfu kha KHETHEKANYO YA B, ni tea u fhindula MBUDZISO PFUFHI u bva kha KHETHEKANYO YA C.
Kha KHETHEKANYO YA B na KHETHEKANYO YA C, fhindulani mbudziso nthihi-nthihi u bva kha KHETHEKANYO inwe na inwe.

KHETHEKANYO YA B: NGANEA/FOLUKULO

NGANEA: Fhindulani mbudziso NTHIHI u bva kha NGANEA dzo randelwaho.

6. <i>Tshi do lilwa</i>	Mbudziso ndapfu	25	12
7. <i>Tshi do lilwa</i>	Mbudziso pfufhi	25	12
8. <i>Bulayo lo talifhaho</i>	Mbudziso ndapfu	25	14
9. <i>Bulayo lo talifhaho</i>	Mbudziso pfufhi	25	14
10. <i>Mafeladambwa</i>	Mbudziso ndapfu	25	16
11. <i>Mafeladambwa</i>	Mbudziso pfufhi	25	16

KANA

FOLUKULO: Fhindulani mbudziso NTHIHI u bva kha FOLUKULO yo randelwaho.

12. <i>Khuvhanganyo ya folukulo</i>	Mbudziso ndapfu	25	18
13. <i>Khuvhanganyo ya folukulo</i>	Mbudziso pfufhi	25	21

KHETHEKANYO YA C: DIRAMA

Fhindulani mbudziso NTHIHI fhedzi u bva kha dirama dzo randelwaho.

14. <i>Ha u tsa ndi ha u gonya</i>	Mbudziso ndapfu	25	25
15. <i>Ha u tsa ndi ha u gonya</i>	Mbudziso pfufhi	25	25
16. <i>Milomo ya nukala</i>	Mbudziso ndapfu	25	27
17. <i>Milomo ya nukala</i>	Mbudziso pfufhi	25	28

***PFESANI:** Kha KHETHEKANYO YA B na YA C, fhindulani MBUDZISO NDAPFU NTHIHI na MBUDZISO PFUFHI NTHIHI.
A ni tei u fhindula mbudziso ndapfu MBILI kana mbudziso pfufhi MBILI.

MUTEVHE WA U SEDZULUSA

Ivhani na vhuṭanzi ha uri no fhindula tshivhalo tsho teaho tsha mbudziso nga u vhea luswayo kha uyu mutevhe wa u sedzulusa:

KHETHEKANYO	MBUDZISO	TSHIVHALO TSHA MBUDZISO DZO FHINDULWAHO	LUSWAYO
A: Vhurendi (Vhurendi ho vhonwaho/ randelwaho)	1–4	2	
A: Vhurendi (Vhurendi vhu songo vhonwaho/randelwaho)	5	1	
B: Nganea kana Folukulo (Mbudziso ndapfu kana Mbudziso pfufhi)	6–13	1	
C: Dirama (Mbudziso ndapfu kana Mbudziso pfufhi)	14–17	1	
<p>*PFESANI: Kha KHETHEKANYO YA B na YA C, ni tea u vha na vhuṭanzi uri no fhindula mbudziso NDAPFU NTHIHI na PFUFHI NTHIHI. A ni tei u fhindula mbudziso ndapfu MBILI kana mbudziso pfufhi MBILI.</p>			

KHETHEKANYO YA A: VHURENDI**VHURENDI HO VHONWAHO/RANDELWAHO**

Fhindulani mbudziso MBILI DZINWE na DZINWE kha NNA dzo vhudziswaho.

MBUDZISO YA 1: VHURENDI – MBUDZISO NDAPFU

Vhalani tshirendo itshi nga vhuronwane ni kone u fhindula mbudziso i tevhelaho.

VHASWA VHA AFURIKA TSHIPEMBE – LR Ndlovu

- 1 Sedzani Afurika Tshipembe liswa nga ito li si na mangai,
- 2 Kandani nga nayo dzi si na mapeta.
- 3 Milomo a yo ngo tsha hungwa nga nnzi dza mulayo
- 4 Ambani o tambaho, a si na maphinde na mavhende vhutshiloni.
- 5 Vhuinwi hanu nga vhu bvuke
- 6 Vhu bvuke ni khane sa namana.
- 7 Thanga dzanu dzi thathabe vhunga dza luanakha,
- 8 Mafo malapfu nga a dzhene gomeleloni la vuvhoni
- 9 Manovho na u rama ni si zwi ambare.
- 10 Ambani lukuna ni funge denzhe kha Afurika Tshipembe liswa
- 11 Afurika Tshipembe liswa li tonge nga madadzwane alo,
- 12 Madadzwane a ambare nguwane ya lino,
- 13 I sa nge muhala ningoni ya kholomo
- 14 Kana tshinina tsha musuku ningoni ya nguluvhe.

Murendi wa itshi tshirendo u pfala e na mulaedza une a tama u u pfukisela kha vhaswa vha lino shango.

No disendeka nga likumedzwa ili, sengulusani ndila ye murendi a shumisa ngayo maipfi u bvisela khagala mulaedza wa tshirendo itshi.

Vhulapfu ha maanea anu vhu vhe u bva kha maipfi a 250 u ya kha a 300.

[10]

MBUDZISO YA 2: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI

Vhalani tshirendo itshi nga vhuronwane uri ni do kona u fhindula mbudziso dzi tevhelaho.

A TŌDAHŌ MUNAMBA NDI NNYI? – TT Mudau

- 1 A tŏdahŏ munamba ndi nnyi?
- 2 Nduhu na tshikoli muli wazwo ufhi?
- 3 Thumbu ndi dzi wanafhi
- 4 Dzi lilaho u ruthutha mipale iyi
- 5 Dzi none nga manona a shango
- 6 Dikandeni khaŏ khei dikandeni nandi
- 7 Ni pfe mutoli wa mbofholowo, ni gana!
- 8 Ni vhumbuluwe kha 'king bed' ni khosi.
- 9 Ilani, inwani ni khane sa namana
- 10 Ni si hangwe gwala la mbofholowo
- 11 Ni si livhale mitodzi ya mulovha
- 12 Dikandeni ni kha mitodzi ya tshililo
- 13 Ni lilele u pwashekanywa ha mbondo
- 14 Dza tshitalula, tshandanguvhoni na tshikhuna.

2.1 Talutshedzani ndeme ya ipfi 'munamba'zwi tshi kwama itshi tshirendo. (2)

2.2 Kha mutaladzi/vese ya 7: 'Ni pfe ... gana!'

Murendi o shumisa thikho/thekiniki/thodea ifhio ya vhurendi?

Talutshedzani ndeme ya u shumisa thikho/thekheniki/thodea iyi. (2)

2.3 Kha mutaladzi/vese ya 9: 'Ilani, inwani ... sa namana!'

Murendi o shumisa figara-de ya muambo u ni disela tshifanyiso muhumbuloni? Tikedzani phindulo yanu. (2)

2.4 Kha mitaladzi/vese ya 1 na ya 2: 'A tŏdahŏ ... wazwo ufhi?'

Ndi ufhio muhumbulo une murendi a tŏda u bvisela khagala nga itsho tshiga tsha u vhala tsho shumiswaho? (2)

2.5 Ni a tendelana na na muhumbulo u bveledzwaho kha vese/mutaladzi wa 12?

'Dikandeni ... ya tshililo'

Tikedzani phindulo yanu. (2)

(2)
[10]

MBUDZISO YA 3: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI

Vhalani tshirendo tshi tevhelaho nga vhuronwane uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

NELSON MANDELA – LR Ndlovu

- 1 Musi vundu la Qunu (Transkei) lo dihwala
 2 Thumbu i tshi luma-luma sa ya mubvana mirini.
 3 U swikela li tshi tsa mirini nga dukaduka
 4 Goleni la 18 Fulwana 1918.
- 5 Musi mirenzhe na zwidavhula zwi tshi bvatamedza
 6 Mirenzhe na mirombe zwi tshi runzhuvhedza,
 7 Milenzheni ya dukaduka malisoni,
 8 A yo ngo zwi divha,
 9 Uri i khou tambudza mbokoti ya vhurangi.
- 10 Tshituhu na vhuloi zwe Tswane la ita,
 11 Maromedzi a vhutungu e Robben Island la hwesa,
 12 Mbonzhe dze *Bantu Education* ya phula,
 13 Ndi zwone zwi tsengisaho mitodzi matoni
 14 Nge u disola ya vha yone nguwane ya shango.
- 15 Ngavhe Afrika Tshipembe li divhe,
 16 Ndi misi sa makumba lo tenengedza
 17 Sa lukhanda marumbini tshiunzani la nusa,
 18 Li tshi alusa phangami ya lushaka
 19 Nelson Mandela tshithavhelo tsha ngozwi ntswu.

3.1 Talutshedzani zwine murendi a tama u zwi bvisela khagala nga mutaladzi/vese ya 2.

'Thumbu i tshi ... mirini.' (2)

3.2 Sedzulusani mutaladzi/vese ya 9 he murendi a shumisa ipfi 'mbokoti'.

Talutshedzani ndeme ya ipfi ilo afho he la shumiswa. (2)

3.3 Vhalani mutaladzi/vese ya 10: 'Tshituhu na ... la ita'.

Ndi ufhio muhumbulo muhulwane une murendi a khou toda u u bveledza? (2)

3.4 Tshitanza/Ndima ya 3 i dzumbulula hani vhudipfi ha murendi tshirendoni itshi? Tikedzani phindulo ya nu.

(2)

3.5 Ni a tendelana na na kuhumbulele kwa murendi kha mutaladzi wa 19?

'Nelson Mandela ... ngozwi ntswu.'

Tikedzani phindulo ya nu. (2)

[10]

MBUDZISO YA 4: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI

Vhalani tshirendo itshi tshi nga vhuronwane uri ni do kona u fhindula mbudziso dzi tevhelaho.

VHUNGOHO NA VIVHO – TR Ratshitanga

- 1 Vhungoho na vivho ndi tshimange na mbevha,
- 2 Nge zwothe mulilo zwi sa okelani.
- 3 Vivho ndi vhulada, vhungoho ha amba la revha,
- 4 Naho tshadzo mboho idzi mbili hu u budulana.
- 5 Mutshilitshili wa vivho ndi vhutsilu,
- 6 Ngeno vhungoho vhu tshi phukhula nga ndivho.
- 7 Tsha vivho ndi u gungula na u fara nga mbilu,
- 8 Ngeno vhungoho vhu tshi li hada sa khwivho.
- 9 Mudzia u vhivha hothe ndi mulambilu,
- 10 Nge na wa vhaiwe mukovhe khae zwo khakhea.
- 11 Tshidini ndi u tama vhuṭali ngeno wo bebwa u tsilu,
- 12 Wa hangwa uri zwi toḏwaho nga vhungoho zwi a phethea.
- 13 Vhungoho ndi tshiphiri tsho vhumbaho muthu na shango.
- 14 U vhu hanedza ndi hone u shaya nzhele,
- 15 Nge hone vhune vhu sa shavhe mivhango,
- 16 Vhunga kha hone vhu si na ndele.
- 17 Thi mangali na iwe u hanedzaho zwine nda amba,
- 18 Vhunga tshira tshau ndi hone vhutsilu.
- 19 Vha ngaho iwe ndi vhone vhe vha anda.
- 20 Thetshelesa u pfe, u litshe u la mbilu.

- 4.1 Murendi u tama u bvisela khagala zwifhio nga mutaladzi wa 1?
'Vhungoho ... tshimange na mbevha'. (2)
- 4.2 Ndi ifhio thekiniki/thikho/thoḏea ya vhurendi yo shumiswaho kha vese/
mutaladzi wa 20?
'Thetshelesa u ... la mbilu.'
Tikedzani phindulo yaṅu. (2)
- 4.3 Ndi ufhio muhumbulo muhulwane une murendi a toḏa u u bvisela khagala
nga tshitanza/ndima ya 3?
'Mudzia u vhivha ... zwi a phethea.' (2)
- 4.4 Murendi u tama u dzumbulula thounu-ḏe nga tshitanza/ndima ya 5?
'Thi mangali ... u la mbilu.'
Tikedzani phindulo yaṅu. (2)

4.5 Ni a tendelana na na kuhumbulele kwa murendi ku re kha mutaladzi/vese ya 9?

'Mudzia u ... ndi muḽambilu'.

Tikedzani phindulo yaḽu.

(2)
[10]

NA

VHURENDI VHU SONGO VHONWAHO/RANDELWAHO
(HA KHOMBEKHOMBE)

MBUDZISO YA 5: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI

Vhalani tshirendo itshi uri ni ḽo kona u fhindula mbudziso dzi tevhelaho.

THULUTSHELO YA VHUTHU – NA Milubi

- 1 Sa mutavha wa swogani ḽi fhisesaho
- 2 U no ralo wo ṽulutshelwa shotha ḽiḽwe zwaḽo
- 3 ṽhulutshelo ya vhuthu na yone yo ralo
- 4 Musi i tshi ṽulutshelwa mbilu-mbilu
- 5 Mbilu – vhuthu
- 6 Yawee! Namusi mavhanda o vhamba ḽḽila wee!
- 7 Vhaḽa vhapfuni vha tshisenga tsini na mbilu dzashu dzenedzi
- 8 Vho no shanduka khunḽa i sa vhoneali
- 9 Nga u anzwedzwa hayo nga tshiseo khole-khole
- 10 Marondorondoni a u tapa dzofha ḽi si na mulandu
- 11 No ro sa zwi ḽivha
- 12 U ni tshi khou ralo u dzungaila ni tshi dzolonga
- 13 Mukundulela waḽu hoyu
- 14 Wo vha wo no thiwa
- 15 Vhuthuru hawo wa ralo wa ḽayedza,
- 16 Wone mutshinya-fulo
- 17 No ro sa ḽivha nandi
- 18 Iina! No ro sa ḽivha
- 19 Ngweḽa-madzivha

5.1 Sedzulusani mitaladzi/vese ya 2 na ya 3:

'U no ralo ... yo ralo'.

Ndi zwifhio zwine murendi a tama u zwi bvisela khagala nga iyi mitaladzi/vese?

(2)

- 5.2 Kha ndima/tshitanza 1, murendi o shumisa ndovhololo ya ipfi 'mbilu-
mbilu'. T^halutshedzani uri ndi ngani murendi o i shumisa nga u ralo. (2)
- 5.3 Mutevhetsindo wa tshirendo itshi ndi ufhio? Ndi ngani ni tshi ralo? (2)
- 5.4 T^halutshedzani muhumbulo muhulwane une murendi a t^hoda u u bveledza
nga tshirendo itshi. (2)
- 5.5 Sedzulusani ndima/tshitanza tsha 2:
- 'Yawee! ... li si na mulandu'.
- U ya nga kuvhonele kwanu, zwine murendi a khou renda afha zwi a
tendisea? Tikedzani phindulo yanu. (2)
- [10]

T^hHANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: NGANEA/FOLUKUŁOO

Fhindulani mbudziso NTHIHI i bvaho kha nganea kana folukulo ye na guda FHEDZI.

NGANEA***TSHI DO LILWA – NE Phaswana***

Fhindulani MBUDZISO YA 6 (mbudziso ndapfu) KANA MBUDZISO YA 7 (mbudziso pfufhi).

MBUDZISO YA 6: *TSHI DO LILWA – MBUDZISO NDAPFU*

Muiwali wa nganea iyi u shumisa zwiwo zwo faranaho/lunzhedzanaho a tshi itela u bveledza mafhungo a bugu yawe khagala.

No disendeka nga likumedzwa ili, sengulusani ndila ye muiwali a shumisa ngayo nyito i takuwaho u bveledza mathakheni a nganea iyi.

Vhulapfu ha maanea anu vhu vhe u bva kha maipfi a 400 u ya kha a 450.

[25]

MBUDZISO YA 7: *TSHI DO LILWA – MBUDZISO PFUFHI*

Vhalani tshipida tsha mafhungo tshi bvaho buguni iyi uri ni do kona u fhindula mbudziso dzi no tshi tevhela.

TSHIBVELEDZWA TSHA A

Tshine tsha khou ita uri Vho-Emeli vha si farwe nga khofhe a hu na zwiwe arali hu si u humbula nga ha zwine vha do ita nga tshelede hei ine vha vhona yo tou wa sa mana i tshi wela Vhaisiraele sogani. Huiwe vha divhona vha tshi khou reila goloi ntswa ine vha humbula zwauri i fanela u vha goloi ine i si vhe na muthu na muthihi hafha Venda. Vha divhona hafhu vho no renga na ndu fhalu hune ha dzula zwiundulumé Thohoyandou Block D, fhalu ntha tshikwarani. 5

Zwiambaro hone vha khou humbula uri madzuloni a uri vha tou zwi renga fhethu hu fanaho na vhoPietersburg vha vho do tou zwi renga henengei vhoDurban. Zwa afha tsini vha vho vhona zwi si nga si tsha ita saizwi ho no vha na vhanwe vhafumakadzi vhane vha shuma navho vhane vha vho ita vha tshi renga 10 mavhengeleni ane vhone vha renga khao.

Musi vha tshi vhona tshelede i tshi nga hu si kale i do tou vha yo wa mpale, vha vho thoma-ha u humbula nga ha u pfulusa vhana vhavho hafha tshikoloni tshine vha dzhena khatsho Pietersburg, uri vha ye u dzhena kha zwine zwa vha hangei Pretoria kana Johannesburg. 15

Mufumakadzi havha itali hu kale vha tshi di ri a vha khou fushea musi vhana vhavho vha tshi dzhena tshikolo na vhana vha hafha Venda kana vha bvaho kha Vundu heli la Devhula vhunga vha tshi di ri vha tshi ya u dzhia vhana vhavho mafheloni a vhege, kana zwenezwi zwikolo musi zwo vala, vha tshi wana hu tshi di vha na vhumbalembale ha vhana vhane vha vha divha. 20

'Tshikolo arali tsha tou dalesa vhathu vhatswu, na zwitandadi zwi a wa. Zwino tshine tsha dina ndi tshenetshi tsha uri a ri na zwashu; ndi musi ri tshi pfulusa havha vhana vha dzhena na vhana vha makhuwa; vhananga ndi toda vha tshi wana pfunzo-pfunzo hu si hei ine wa do wana mudededzi o da u funza nga Musumbuluwo wa wana a tshi kha di teteleka ngaho.' Ndi fhungo line wa di pfa tshifhinga tshinzhi vha tshi li totela munna wavho. 25

[Ndimya ya 3]

- 7.1 Mafhungo e na vhala a khwathisedza tshipida tshifhio tsha puloto? Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 7.2 Ndimya ye na vhala afho ntha, i tana Vho-Emeli vhe muthu-de? (2)
- 7.3 Mafhungo a ndimya ya 1 a thusedza hani u anetshela zwa phanda nganeani iyi? (2)
- 7.4 Ndi tshini tshine tsha khou vhangela Vho-Luvhone khudano ya nga ngomu mafhungoni a nganea iyi? (2)
- 7.5 Zwo iteaho kerekeni ya Karious Ministries zwi bveledza hani tshanduko ya lishandi zwi tshi kwama Vho-Luvhone? (2)
- 7.6 Siangane ya Yunivesithi ya Venda i na thuthuwedzo-de kha kutshilele kwa Vho-Emeli? (2)
- 7.7 Musi no ditika nga mafhungo a nganea iyi, ni nga ri mini nga mvumbo ya Dzhalagoma? Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 7.8 Talutshedzani muhumbulo muhulwane une muwali a tama u u bveledza nga mafhungo a nganea iyi. (3)
- 7.9 Kutshilele kwa Vho-Emeli ku fhambana hani na kwa Luambo mafhungoni a nganea iyi? Ndi ufhio muanewa ane na mu takalela? Tikedzani vhuimo hanu. (3)
- 7.10 Ni a tendelana na na kuhumbulele kwa Potgieter musi a tshi hana u nea Vho-Luvhone thuso? Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 7.11 Ni a pfela vhutungu Vho-Nethulwe kha zve vha tangana nazwo kha thasululo ya nganea iyi? Tikedzani phindulo yanu. (3)

[25]

BULAYO LO TALIFHAHO – AW Magau

Fhindulani MBUDZISO 8 (mbudziso ndapfu) KANA MBUDZISO 9 (mbudziso pfufhi).

MBUDZISO YA 8: BULAYO LO TALIFHAHO – MBUDZISO NDAPFU

Muniwali wa nganea iyi u shumisa zwiwo zwo faranaho/lunzhedzanaho a tshi itela u bveledza mafhungo a bugu yawe khagala.

No disendeka nga likumedzwa ili, sengulusani ndila ye muniwali a shumisa ngayo nyito i takuwaho u bveledza mathakheni a nganea iyi.

Vhulapfu ha maanea anu vhu vhe u bva kha maipfi a 400 u ya kha a 450.

[25]

MBUDZISO YA 9: BULAYO LO TALIFHAHO – MBUDZISO PFUFHI

Vhalani tshipida tshi tevhelaho tsho bviswaho buguni iyi uri ni do kona u fhindula mbudziso dzi no tshi tevhela.

TSHIBVELEDZWA TSHA B

Zwino havha Vho-Mphaga na Vho-Lugisani zwauri ndi mashaka, vhafunzi vho vha vha tshi zwi divha na zwauri Vho-Mphaga na Lugisani dzo vha dzi khonani khulu vho vha vho no zwi vhona. Vho vha vha tshi andana lune hu si vhe na muniwe we a vha a tshi tama u khakhela muniwe. Ndi zwe Vho-Mamidze vha elekanya uri u itela uri Vho-Mphaga vha si tsha vhilahela nga shango la Dovahoni 5
ndi khwiwe havha Vho-Lugisani vha tshi pfuluswa hafha Tshiozwi vha ya u vha mukoma hangei Dovahoni tshiimoni tsha Vho-Madilonga; Vho-Madilonga vha de ngeno Tshiozwi. Arali Vho-Lugisani vha tshi hana u ya Dovahoni vhukonani havho na Vho-Mphaga vhu do thithisea lune zwa do kwama mabindu avho zwinzhi. Hu di nga arali vha tenda mabindu avho a do thithisea, lila vhengele la zwikambi 10
li si tsha do vha hone.

Zwino ha ri Vho-Mamidze vho no talutshedza haya mafhungo dzikhonani dzavho nga hune vha kona, vha ri khavho, 'Zwino mahosi anga haya mafhungo vha fanela u vhudza thovhela nga ndila ya tshiphiri tshihulu lune hoyu thovhela a sa do zwi vhona zwauri hoyu Lugisani ri khou mu fheta. Vho-Mphaga vha fanela u 15
talutshedzwa uri arali Lugisani a tshi do hana vha si tende.

Nahone u bva namusi Lugisani a songo tsha sasaladziwa phanda ha khosi. Tshashu ri fanela u mu difhisa na u mu themendela phanda ha khosi ri tshi mu khoda. Hu di nga arali vha tshi rali u ya u difhisa hoyu Lugisani kha vhothovhela vha songo hangwa lunanga lwa burandi tshifhinga tshothe.' Vha tshi isa phanda 20

vha talutshedza vhukuma uri Vho-Lugisani hayo mafhungo arali Vho-Mphaga vha nga a shumisa a do vha tungufhadza u swika nga lufu, na uri tshinwe tshifhinga vha nga shavhela makhuwani vha kholwa henengei. Tshihuluhulu uyo musii Vho-Mamidze vha laya dzikhonani dzavho uri Vho-Mphaga hayo mafhungo vha fanela u vhudzwa nga ndila yo dzikaho nahone hu si na vhaiwe vhathu. 'Haya 25 mafhungo vhone Vho-Mandiwana vha fanela u a humbula vha a dowela lune vha tshi do vhudza thovhela zwa nga vho tou a humbula vhone vha ne, a si nne we nda vha fundedza.' Ndi Vho-Mamidze. Vhone vha ne vha funzi vha amba na u ombedzela uri vha si pfale.

[Ndimya ya IV]

- 9.1 Mafhungo e na vhala a tana tshipida tshifhio tsha puloto? Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 9.2 Ndimya ye na vhala afho ntha, i tana Vho-Mamidze vhe muthude? Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 9.3 Tshipida tshe na vhala afho ntha tshi thusedza hani u anetshela zwa phanda nganeani iyi? (2)
- 9.4 Mafhungoni a nganea iyi ndi mini tshine tsha khou vhanganga khudano vhukati ha Vho-Lugisani na Vho-Mandiwana na khonani dzavho? (2)
- 9.5 Muvhundu wa Dovhoni u tutuwedza hani u aluwa ha thaidzo ya Vho-Lugisani? (2)
- 9.6 Siangane ya khoroni ya Mphagane i tutuwedza hani thaidzo ya Vho-Lugisani? (2)
- 9.7 Musi no ditika nga mafhungo a nganea iyi, ni nga ri mini nga mvumbo ya Vho-Lugisani? Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 9.8 Talutshedzani muhumbulo muhulwane une muniwali a tama u u bvedza nga mafhungo a nganea iyi? (3)
- 9.9 Kutshilele kwa Vho-Mukhotho ku thusedza hani u bvedza magumo a nganea iyi? (3)
- 9.10 Ni vhona kuhumbulele kwa Vho-Mamidze na khonani dzavho ku tshi tanganedzea kha lushaka? Tikedzani phindulo yanu. (3)
- 9.11 Ni a pfela vhutungu Vho-Lugisani kha zwe vha tangana nazwo? Tikedzani phindulo yanu. (2)

[25]

MAFELADAMBWA – NE Sigogo

Fhindulani MBUDZISO YA 10 (mbudziso ndapfu) KANA MBUDZISO YA 11 (mbudziso pfufhi).

MBUDZISO YA 10: MAFELADAMBWA – MBUDZISO NDAPFU

Muniwali wa nganea iyi u shumisa zwiwo zwo faranaho/lunzhedzanaho a tshi itela u bveledza mafhungo a bugu yawe khagala.

No disendeka nga likumedzwa ili, sengulusani ndila ye muniwali a shumisa ngayo nyito i takuwaho u bveledza mathakheni a nganea iyi.

Vhulapfu ha maanea anu vhu vhe u bva kha maipfi a 400 u ya kha a 450.

[25]

MBUDZISO YA 11: MAFELADAMBWA – MBUDZISO PFUFHI

Vhalani mafhungo a tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khao.

TSHIBVELEDZWA TSHA C

Ho no fhela miwedzi mivhili u bva tshe ili dzhatsha la afha ha Ramasunzi la bvelela. Vho-Maemu vhone vha tshe vho akhamadzwa nga zwiito zwa khonani yavho Vho-Sara. Vho-Sara a vha tsha sokou da mudini wa afha ha khonani yavho sa zwila mulovha. Hone zwo nanisaho ganuko kha Vho-Maemu ndi zwauri naho avha Vho-Maemu vhe ndi a ya, tshifhatuwo tsha Vho-Sara tshi vhonala tshi sa 5
tsha tou tenda u tsha zwavhudi. Na u amba ha hone ho no tou vha u dikombetshedza. Vho-Sara a vha tshe na mafhungo maswa, tshavho vha tou fhindula fhedzi musi Vho-Maemu vho vhudzisa mbudziso. Na Vho-Maemu vha fhungudza-vho u dalela khonani yavho.

Duvha le vha pfa zwi tshi nga zwi vho bva nda ha tshanda ndi musi we Vho-Sara 10
vha tou tokonyola avha Vho-Maemu hune vha bva hone na hune mme avho vha vha hone.

Hone he zwa tou nana u vha kela matari tshothe ndi musi vha tshi ri kha vha tou vha vhudza uri hone ho vha ho tshinyala tshihulu tshingafhani hune vha tou vhuya vha pfulutshela henengei kulekule he vha tou pelevhela. Vho-Maemu vho 15
swika hayani vha tou vhudza-vho mazwale wavho Vho-Nyalufhenene uri vha vha phalale-vho.

'Vhone makhulu wa nwananga,' Ndi Vho-Maemu.

'Aa!'

'Nne vha a divha ndi na thaidzo na avha khonani yanga ngoho?' 20

'Ai, mulandu i tshi tou vha mini vhatu vha hashu? Izwi ndi khou zwi ambiswa ngauri hufha vha tshi tou vha tshinembe khambana ya funzani? Zwino namusi ho tou kwashea mini?'

'Vhone, ngoho na nne a thi zwi divhi lini. Vhone a vha vhoni uri na u da havho fhano ho fhungudzea?' 25

Hone ndi sa tsha amba u la zwiliwa zwanga, wo no tou vha muila. Nne nda ya, ndi vho vhona vha tshi nga vha a nyala vhone. Zwino thaidzo yanga ndi ya uri ndi fanela u ita mini? Ndi khou ofha uri ndi tou vha vhudzisa hani uri thaidzo yavho na nne ndi ifhio naa?'

Inwi mazwale wanga, vhakale vha ri ya kanda kawe i a rewa. Inwi fhumulani. 30

[Ndimya ya 6]

- 11.1 Mafhungo e na vhala a andadza tshipida tshifhio tsha puloto? Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 11.2 Ndimya ye na vhala afho ntha i tana hani vhudipfi ha Vho-Sara? (2)
- 11.3 Tshipida tshe na vhala afho ntha tshi thusedza hani u anetshela zwa phanda nganeani iyi? (2)
- 11.4 Ndi tshini tshine tsha khou vhangha khudano vhukati ha Vho-Sara na Vho-Maemu mafhungoni a nganea iyi? (2)
- 11.5 U wanala ha saga i re na mmbwa yo faho zwi tutuwedza hani mathakheni a bugu iyi? (2)
- 11.6 Siangane ya zwe zwa bvelela nangani i tutuwedza hani thaidzo ya Vho-Maemu? (2)
- 11.7 Musi no ditika nga mafhungo a nganea iyi, ni vhona Vho-Sara vha tshi wela kha lushaka lufhio lwa vhaanewa? Tikedzani phindulo yanu. (3)
- 11.8 Ndi ufhio mulaedza une muniwali a tama u u bveledza nga mafhungo a nganea iyi? (2)
- 11.9 Vhutanzi ha vhafunzi Vho-Sedzani vhu thusedza hani u bveledza tshanduko ya lishandi buguni iyi? Talutshedzani. (3)
- 11.10 Ni vhona kuhumbulele kwa Vho-Ramasunzi ku tshi tangedzea kha lushaka? Tikedzani phindulo yanu. (3)
- 11.11 Ni a pfela vhutungu Mawela kha zwe a tangana nazwo mafhungoni a nganea iyi? Tikedzani phindulo yanu. (2)

[25]

KANA

FOLUKUŁOO***KHUVHANGANYO YA FOLUKUŁOO – RV Tshikovhi***

Fhindulani MBUDZISO YA 12 (mbudziso ndapfu) KANA MBUDZISO YA 13 (mbudziso pfufhi).

MBUDZISO YA 12: *KHUVHANGANYO YA FOLUKUŁOO* (MBUDZISO NDAPFU)

TSHIBVELEDZWA TSHA D: LUNGANO**'U SWIKA HA VHAVENDA KHA LA AFRIKA TSHIPEMBE' – TZ Ramaliba**

Vhadiivhi vha a tendelana uri Vhavenda vha bva Afrika vhukati kha mashango ane namusi a vha Democratic Republic of Congo, Rwanda, Uganda, Kenya na Tanzania. Khosi yavho o vha e Mambo. Musi Mambo a tshi dzama, o tevhelwa nga riwana wawe a no pfi Bele-ła-Mambo. Ha vuwa muvhango wa vuhosi. Nga nthani ha muvhango uyu, Vele-ła-Mambo o mbo di pfuluwa na tshinwe tshigwada. Ha sala tshinwe henengei Afrika vhukati. Nge a hana shango, Bele-ła Mambo o rinwa dzina la Dambanyika. 5

Dambanyika o pfulutshela thungo ya tshipembe. Mativha o mbo di xa. Ha dzhena riwana wawe Dyambeu vuhosini. Vha dzula miwaha minzhi henefho. Nga murahu vha pfuluwa vha swika shangoni la Matshona, hune namusi ha pfi Zimbabwe. Dyambeu o ri u sia vathu, ha tevhela zhinda lawe li no pfi Vele-ła-Mbeu. Musanda wa Vele-ła-Mbeu wo rinwa dzina la Dzata. 10

Vele-ła-Mbeu o vha a tshi divhelwa tshitu. O ri a tshi pfulutshela tshipembe hafhu, a wana lushaka lwa Vhangona, vhe vha hana u vhuswa ngae. Vho tou vhulahwa lwa tshitu. Nga vuhali hawe, o fhedza o vhusa Vhavenda vhothe u fana na Vhatavhatsindi na Vhambedzi. 15

Musi vhe kha mupfuluwo wonoyu, Vhavenda vho vha vhe na ngomalungundu ye ya vha tshidza nndwani. Ngoma iyi yo vha i tshi ita uri hu vhe na mvula khulu, khuli khulu na u kula nungo maswina. Nga riwambo wa zwenezwi, Vhavenda vho kona u kunda maswina avho othe. 20

Hu kha di vha vhenevha vhadiivhi vha maiwalwa, vha ri mahosi a no nga Ramabulana wa Dzanani na vhothe vhe vha mu tevhela u fana na Patrick Mphephu u swika kha Toni Mphephu, ndi vha lutsinga lwa Vele-ła-mbeu. Ndi ngazwo namusi Toni Mphephu a tshi dzhiwa sa ene Thovhele wa Vhavenda vhothe naho ho vha na vhe vha mu vhangisa. 25

Vhavenda zwino vha wanala Devhula ha Afrika Tshipembe kha vundu la Limpopo nga vhudalo. Nga riwambo wa mbofholowo na mishumo, Vhavenda vha a wanalavho na kha maiwe mavundu u fana na Gauteng, Mpumalanga na North West. Luambo lwavho lwa Tshivenda ndi luwe lwa nyambo dza tshiofisi dza Afrika Tshipembe. Nahone Tshivenda tshi vho funzwa na zwickoloni na 30 dziyunivesithi. Tshi dovha tsha hashiwa radioni na televishinini.

[Siatari la 104]

NA

TSHIBVELEDZWA TSHA E: VHURENDI HA SIALALA (TSHIKHODO)

VHALAUDZI VHA LWAMONDO – TZ Ramaliba

- 1 Ahee Lwamondo la Matshele na mbado ahee!
- 2 Ndi ene Nelwamondo! Maboho wa lithavha
- 3 Matshele Rambofheni ni mbofhe nga lwa khongoni
- 4 Ngauri lwa kholomo ndi a dyambula
- 5 Makambe ndi la makhadzi Nyakhulukadzi
- 6 Khuhukadzi a i imbi mutsho
- 7 Mutsho u imbiwa nga ya nduna
- 8 Naa ni a mpfa naa iwe Vhalembethu
- 9 Ndi a gonya thavha ndi ya u suma kha lone pfe
- 10 Pfe lihulwane Nemungadi
- 11 Line le li tshi yo nwa madi
- 12 La ri ndi nwa madi nkho
- 13 Mbadoo! Mbadoo!
- 14 Ahee vha Lwamondo la Matshele na mbado ahee!
- 15 Ndi vha ha kekheke!
- 16 Thi remi nga ya muwe, ndi rema nga yanga mbado
- 17 Matshele ha tsha nga kale musi a tshi thuba dza Vhuromu.
- 18 Vhoiwe ni Vhalaudzi vha Lwamondo
- 19 Vhoiwe vhafhati vha Venda
- 20 No vha no farana na dzithovhele dza Venda
- 21 Ri sa hangwi Thovhele Mailausumbwa wa lothe
- 22 Ene Tshivhase mulilo dugudugu
- 23 Vhanzhi vha da nga u ora.
- 24 Ni tshi shumela tshitshavha sialalani na mveleleni
- 25 Mishumo ya zheka
- 26 Ndala ya panulula
- 27 Ahee Nemungadi ahee!

[Siatari la 137]

NA

TSHIBVELEDZWA TSHA F: MAAMBELE A SIALALA (MIRERO NA THAI)**MIRERO**

1. Muḁi ndi vhathu maṭanzu ndi maḁagala.
2. Tshi vheaho muḁi ndi khana, zwitshela zwi fhaladza muḁi.
3. Thovhela ndi mma ndi-a-ḁa-ndi-a-ḁa ṅwana a bebwa a vhuya a tshimbila.

MAAMBELE

1. U vha na tshivhindi.
2. U vha na tshinwa.
3. Ndi muya-murwelahoṱhe.

[Siatari la 160–166]

MBUDZISO: ZWIBVELEDZWA ZWA D–F

Maṅwalwa a sialala a na mushumo wa u tsivhudza vhathu uri vha ḁivhe vhubvo na u kona u tshila nga ṅdila i ṱanganedzeaho tshitshavhani.

Ni tshi tikedza nga zwibveledzwa zwa sialala zwo ṅewaho afho ṅṱha, sengulusani vhungoho ha likumedzwa ili.

Vhulapfu ha maanea aṅu vhu vhe u bva kha maipfi a 400 u ya kha a 450.

[25]

MBUDZISO YA 13: KHUVHANGANYO YA FOLUKULO – MBUDZISO PFUFHI

Vhalani mafhungo a tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khao.

TSHIBVELEDZWA TSHA G: LUNGANO**'MUNNA NA NGOMA YAWWE' – TZ Ramaliba**

Salungano! Salungano!

Ho vha hu na muñwe mutukana. Mutukana uyo o vha o rumiwa ha makhadzi wawe u amba lufu lwa khaladzi awe. Mutukana uyo o buba nga matsheloni a tuwa ngauri ho vha hu kule nga maanda. O tshimbila masiari othe a si kone u swika nga ilo duvha. Ngauri duvha lo vha lo no kovhela a toda muri wavhudi mulapfu wa u do edela khawo u shavhisa phukha dza daka. Muri uyo ho da he a u wana. A gonya uyo muri a edela zwavhudi. Li tshi tsha a vuwa a thoma u la zwiliwa zwe a vha e nazwo a dovha a bvela phanda na lwendo. 5

He lo duvha o tshimbila nga maanda. Ha ri o no neta a awela fhasi ha muñwe muri. O dzula henefho ha bvelela muñwe munna o ambara zwiambaro zwa malakhanthana a tshi nga mpengo o fara ligoma lihulu. Uyu munna a dzhiela uyo mutukana zwiliwa nge a mu nyadza nga u a vha mutuku. Uyo munna a la zwiliwa a fhedza. A ri u fhedza a posa uyo mutukana nga ngomu ngomani. Uyu munna a ri kha ula mutukana ndi khou todou ri ni imbe hezwi ni nga hafha nga ngomu ngomani. 10 15

Ho pfi a imbe fhedzi arali o totiwa, a songo totiwa a songo imba. O vhudzisiwa uri u khou zwi pfa na, a tenda. Munna ula ndi fhalala a tshi hwala ila ngoma ye ya vha i na mutukana nga ngomu. O ri u takuwa afha a livha kha muñwe mu di we wa vha u na vhatu vhanzhi he ha vha hu tshi khou nwiwa mahalwa na u bikiwa dzinama na vhuswa. 20

Houla munna a tuwa o tou takala a swika a humbela vhuswa na nama na halwa vha mu dzima a ri: 'Ni khou nnzima zwiliwa ndo tou humbela? A thi nga do ni lidzela ngoma yanga.' Vhatu vha mangala vha ri vha khou toda hetsho tshithu tshi no imbelela vha dovha vha mu fhulufhedzisa uri vha do mu fha zwiliwa na mahalwa a mahafhe. Munna ula a takala a tota ula niwana a thoma u imba: 25

Ndo tangana na mpengo ndilani!
O ndzhia a mposa ngomani!
O ri ndi imbe o thoma a ntota!

Ndo t̃angana na mpengo nd̃ilani!
O ndz̃hia a mposa ngomani! 30
O ri ndi imbe o thoma a ntota!

Ũla ñwana a fhumula, na ũla munna na ene a bvumela a ri:

Ipfani ngoma yanga!
I thoma u ambaamba!
Ndi sa athu i fara! 35
Ku bamba mbangu!
Ku ba kubamba bangu!

Hezwi hu tshi pfi 'u bamba mbangu', hoũla munna o vha a tshi khou lidza ngoma yawe. O no fhedza a fhiwa vhuswa a l̃a na ñama, a fhiwa na halwa a nwa a kambiwa a lala henefho o dzima na hoũla ñwana zw̃liwa. 40

A tshi vuwa a wana ho no vha vhukati ha vhusiku a takuwa a t̃uwa na ĩla ngoma yawe. Hoyu munna o fhedza vhege yothe a tshi ita nga u rali.

Mutukana ũla o vha o no farwa nga nd̃ala nahone a tshi imba ipfi lo vha li si tsha bva zwavhudi.

Lĩnwe d̃uvha ho vha hu tshi khou vhidzelelwa halwa ha makhadzi wa hoũla 45
mutukana o dzheniswaho ngomani. Ũla munna nga u funesa zw̃liwa na halwa na u sa d̃ivha, uri ndi ha mashaka a uyo mutukana a t̃uwela henengei. O ri u swika a si thome u humbela zw̃liwa. U swika a thoma u lidza, a tota ũla mutukana a thoma a fhumula. Lwa vhuvhili a kona u imba ipfi li fhasi-fhasi a sa imbi zwavhudi: 50

Ndo t̃a ... na u ... thengo ndi ... ni
O nnz̃hia a fho ... ngo ... ni
A sa athu na u fhedza hoũla munna a thoma a ri:
Ipfani ngoma yanga!
I thoma u amba-amba! 55
Ndi sa athu i fara!
Ku bamba mbangu!
Ku ba kubamba bangu!

O no lidza ĩla ngoma yawe vha mu fha zw̃liwa a l̃a a dzima ũla ñwana. Uyo munna vha mu fha halwa a nwa a kambiwa a lala henefho. O no edela makhadzi 60
wa ũla mutukana vha ri: 'Kha ri sedze uri hafha nga ngomu ngomani hu na mini?'
Vha ri hu tou nga tshithu tshi re hafha nga ngomu tshi khou t̃odou fa nahone tshi nga muthu. Kha ri vhone arali e muthu ri vhone uri a nga vha e nnyi. Vhãnwe vha tendelana navho vha gagamisa ĩla ngoma vha swika vha i dzhenisa nd̃uni i si na fasitere. Vha bvisa ũla ñwana vha mu bikela mukapu musekene vha endela u mu 65
kapudza. U fhedza vha mu nwiswa mãdi a edela. Vha dzhia notshi vha dzi panga nga ngomu ngomani.

Makhadzi ngauri vho vha vho no divha riwana wa khaladzi avho vha mu ededza zwavhudi. Ula munna a vuwa a toda ngoma yawe a sa i wane. Vha mu sumbedza he vha i vhea hone a tshi tou dzheha vha vala vothi vha khiha. Vha vhidzelela vha ri: 'Luimbo lwanu lu a takadza, ri lidzelenivho ri do ni fha nama na halwa zwa u tuwa nazwo.' 70

Muthada ya takala ya tota lwa u thoma, lwa vhuvhili, lwa vhuraru ya lunwa nga notshi, i tshi amba i yothe ya ri a nga vha a houla mutukana o no fa kale nga thunzi. Dza i lumekanya u swika i tshi fa. 75

Ha mbo di vha ndi u fa ha lungano.

[Siatari la 38]

MBUDZISO: LUNGANO

- 13.1 Mutaladzi wa 1: 'Salungano! Salungano!'
Ndi zwifhio zwine muiwali a toda u zwi bvededza nga maipfi aya? (2)
- 13.2 Ndi lushaka lufhio lwa khudano lu taniwaho kha lungano ulwu? Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 13.3 Mafhungo a lungano ulwu a tshi ya magumoni a tana hani aironi i re khao? (2)
- 13.4 Ndi ufhio muhumbulo muhulwane une muanetsheli a toda u u bvededza nga mafhungo a lungano ulu? (2)
- 13.5 Mafhungo a lungano ulwu a tana hani vhudipfi ha makhadzi zwi tshi kwama zwe zwa bvelela kha riwana wa khaladzi avho? (2)
- 13.6 Mafhungo a lungano ulwu a tana hani mvumbo ya munna uyu? (2)
- 13.7 Ni a pfela vhutungu munna uyu kha zwe a tangana nazwo mafhungoni a lungano ulwu? Tikedzani phindulo yanu. (3)

TSHIBVELEDZWA TSHA H: VHURENDI HA SIALALA (TSHIKHODO)

Vhalani tshikhodo itshi uri ni do kona u fhindula mbudziso dzi tshi tevhelaho.

TSHIKOVHI – VR Tshikovhi

- 1 Tshikovhi tsha u kovha thole;
 2 Tshi sa kovhi ndilo ya vhuswa!
 3 Makanga la Nyankovhela
 4 La kovhela u late mbaḁo,
 5 Vhusiku ndi dada li a la.
- 6 Ndi vha ha Ralutanda mukavha makhwitha,
 7 U sa kavhi maḁwe maḁoni.
 8 Ndi vha Ha Nyamuri munaka-phetho!
 9 U sa naki u vhaḁiwa lufo!
- 10 Ndi vha Ha Ralukukwe ndi a tahala.
 11 Vha sala vha tshi lala fhasi na vhana
 12 Ndi mulinda thavha,
 13 U linda milenzhe ya vhana.
- 14 Ndou dza Ha Masevhe!
 15 Vha Tshinauli tshi re Mungadi!
 16 Matefu tsha isa Nzhelele Mutangaomani!
 17 Vha re na nzhele ya u lungedza vhulungu,
 18 A si na nzhele u a fhaladza!

MBUDZISO: TSHIKHODO

- 13.8 Talutshedzani zwine murendi a tama u bvisela khagala nga mitaladzi/vese ya 1 na ya 2.
 'Tshikovhi tsha ... ya vhuswa!' (2)
- 13.9 Ndi ufhio muhumbulo muhulwane une murendi a tama u u bvedza nga tshikhodo itshi? (3)
- 13.10 Kha vese/mutaladzi 12: 'Ndi mulinda thavha'.
 Ndi zwifhio zwine murendi a tama ri tshi zwi divha nga maipfi aya? (2)
- 13.11 Nga kuvhonele kwanu, ndi zwifhio zwine na vhona zwi tshi tamisa nga ha lushaka lwa ha Tshikovhi? Tikedzani phindulo yanu. (3)

[25]**THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B: 25**

KHETHEKANYO YA C: DIRAMA

Fhindulani mbudziso NTHIHI i bvaho kha dirama ye na guda FHEDZI.

HA U TSA NDI HA U GONYA – LL Mafenya na NA Milubi

Fhindulani MBUDZISO YA 14 (mbudziso ndapfu) kana MBUDZISO YA 15 (mbudziso pfufhi).

MBUDZISO YA 14: HA U TSA NDI HA U GONYA: VHO BANDA NGAYO – MBUDZISO NDAPFU

Muñwali u shumisa vhaanewa u kaidza vhavhali kha kutshilele ku sa tangedzei vhathuni.

No disendeka nga likumedzwa ili, sengulusani ndila ye muñwali a ola ngayo Vho-Marole u bvisela khagala muhumbulo muhulwane wa dirama iyi.

Vhulapfu ha maanea anu vhu vhe u bva kha maipfi a 400 u ya kha a 450.

[25]

MBUDZISO YA 15: HA U TSA NDI HA U GONYA: VHA DILINDE – MBUDZISO PFUFHI

Vhalani tshipida tshi tevhelaho tsho bviswaho buguni iyi uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

TSHIBVELEDZWA TSHA I

WANANI: (*A tshi ambela fhasi.*) Havha munna vho vhumbea nga ndila i fushaho. Idzanu sedza khana yavho, mahaḁa avho na musii vho ambara vha a fanelwa. Tshifhatuwo u nga vhuya wa ri vha tamba nga mafhi. Havha munna vha 'sexy' ni a divha?

KANI: Kani ni khou vha toda? (*U a mwemwela.*)

5

WANANI: Ndi kale ndi khou vha toda. Ndi khou vha toda holula lune a thi fulufheli uri vha do mbalela.

KANI: Inwi itali ni a balelwa nga muthu naa? Ni tou vha teretere li no tupula miri la tupula na midzi.

FUNANI: (*Vha tshi khou vula faela yavho.*) Vhathu vha hashu. 10 Diphathimennde heyi yashu i khou tea u vhona uri diphathimennde hedzi dziñwe dzi khou shumisa masheleni nga ndila yone. Hu na masheleni manzhi a no khou tambisea.

	Ndi do humbela uri hu fungwe phurodzhekita uri vhatu vha vhona hafha kha girafu uri ro kona hani u thusa kha u vhulunga masheleni e a vha a tshi khou tambisea. (<i>Vha a sumbedza.</i>)	15
WANANI:	(<i>A tshi ambela tsini</i>) Inwi Kani, idzanu vhona uri na musu vho ima ngauralo khana yavho i hani? Hone vha tshi rembuluwa, vha tshi ri ee! Idzanu vhona.	
KANI:	(<i>A tshi tendelela.</i>) Ni khou amba ngoho. Havha muthu kha vha kundwe vha songo bebelwa fhano. Khañwe na zwino vho tou da nga tshikepe.	20
WANANI:	Tshikepe zwa ngafhi. Hafhu mme avho ri tshi vha divha. Ndi Vho-Nyamutshagole vha vha sa ambi zwone.	
FUNANI:	U bva zwino, hu vho do shumiswa Khomphutha dzine dza do tumana na diphathimennde dzothe. Hune diphathimennde ya do vha i tshi khou toda u shumisa masheleni nga ndila i si yone, khomphutha i do hana. Heyi ndi yone sisiteme ntswa yo dzhenaho ine ya do fhungudza vhuada he ha vha vhu tshi khou itea fhethu ho fhambanaho. U bva zwa zwino sisiteme heyi ntswa ndi khii i no do khia hothe. Vhuada ho fhela hothe. (<i>Vhatu vha a vhandi zwanda, Vho-Funani vha doba faela yavho vha humela murahu.</i>)	25 30
MASEA:	(<i>Vha tshi khou khada Vho-Funani.</i>) Vho-Funani, vha tou vha tshigidi tsha munna. A hu na a sa ambi nga ndila ye vha farisa ngayo thambo. Hone vha bva afha ndi nnyi ane a do kona u fara nga ndila ye vha fara ngayo?	35

[Luta 1 Bonol]

- 15.1 Talutshedzani ndila ye muñwali a ola ngayo Wanani afho mafhungoni e na vhala. (2)
- 15.2 Sumbedzani he ha simuwa khudano ya nga ngomu kha Vho-Funani u ya nga mafhungoni a dirama iyi. (2)
- 15.3 Mufhindulano u re vhukati ha vhatambi afho mafhungoni e na vhala u bvukulula hani mudzedze wa tshifhinga? (2)
- 15.4 Tshipida tshe na vhala tshi tana tshipida tshifhio tsha puloto? Tikedzani phindulo yanu. (2)

- 15.5 No sedza mafhungo a dirama iyi nga u angaredza, Vho-Thina vha fhambana hani na Vho-Funani? (2)
- 15.6 Talutshedzani mulaedza une muñwali a tama u u rumela kha vhavhali nga mafhungo a dirama iyi. (2)
- 15.7 Kuambeke kwa Wanani afho mafhungoni e na vhala ku bvukulula hani vhudipfi hawe? (2)
- 15.8 Kha mutaladzi wa 1: (*A tshi ambela fhasi.*)
Talutshedzani uri ndi ngani muanetsheli o shumisa ndango ya tshiteidzhi nga ndila iyi. (2)
- 15.9 Nyambedzano vhukati ha Wanani na Kani i na vhuṭumani-de na zwe zwa bvelela nga murahu diramani iyi? (3)
- 15.10 Ni a tendelana na na kuhumbulele kwa Wanani kwa u kunga vhanna u ya nga mafhungo a dirama iyi? Tikedzani muhumbulo waṅu. (3)
- 15.11 No vha ni tshi nga itani arali no diwana ni kha nyimele ye Funani a tangana nayo mafhungoni a dirama iyi? Tikedzani muhumbulo waṅu. (3)

[25]

MILOMO YA NUKALA – MP Nefefe

Fhindulani MBUDZISO YA 16 (mbudziso ndapfu) KANA MBUDZISO YA 17 (mbudziso pfufhi).

MBUDZISO YA 16: MILOMO YA NUKALA – MBUDZISO NDAPFU

Muñwali u shumisa vhaanewa u kaidza vhavhali kha kutshilele ku sa tanganedzei vhathuni.

No disendeka nga likumedzwa ili, sengulusani ndila ye muñwali a ola ngayo Vho-Bukuta u bvisela khagala muhumbulo muhulwane wa dirama iyi.

Vhulapfu ha maanea aṅu vhu vhe u bva kha maipfi a 400 u ya kha a 450.

[25]

MBUDZISO YA 17: MILOMO YA NUKALA – MBUDZISO PFUFHI

Vhalani tshipida tshi tevhelaho tsho bviswaho buguni iyi uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

TSHIBVELEDZWA TSHA J

VHO-BUKUTA:	U ngafhi Ntshengedzeni?	
VHO-TAKALANI:	U khou vhala kamarani.	
VHO-BUKUTA:	Kha vhale a phase niwananga! Zwino ili la thoho ya mugopi li nga vha li khou humbula u ya u vhala nga tshifhinga-de? Tsumbedzo namusi bugu a dzi vhaliwi?	5
TSUMBEDZO:	Dzi a vhaliwa.	
VHO-BUKUTA:	Zwino?	
TSUMBEDZO:	Ndo da hafha ndi tshi khou tou da u la zwiliwa.	
VHO-BUKUTA:	<i>(Vha tshi mu rwa nga mulatela)</i> U a zwifha mani! Zwi ngafhi zwiliwa zwa hone zwe wa vha u tshi khou zwi la? U ndzhia wa nnyita tshixele tshi sa humbuli ndi a vhona-i?	10
VHO-TAKALANI:	<i>(Vha tshi dzhenelela)</i> Kha vha do mmbudza khotsi a Tsumbedzo. Uyu niwana vhone vha nga mbudza uri vha mu vhengela mini? O tou vha tshinya mini tshine pfarelo ya hone ya nga i todou u tou tambiya lwanzhe?	15
VHO-BUKUTA:	Ndi ndeniwa heli dithu. Ni a divha ni songo imelela niwana a tshi khou ita zwa vhundeniwa na mazwifhi!	
VHO-TAKALANI:	O zwifha nge a ri mini?	
VHO-BUKUTA:	Dzi ngafhi ndilo dza vhuswa dze a vha a tshi khou lela khadzo? Zwino inwi ni di mu imelea ngeno a tshi khou amba mazwifhi?	20
VHO-TAKALANI:	Muthu a fhedza u la u dzula na ndilo dze a lela khadzo? Kana u dzi vhea hune dza tea u vhwewa hone?	
VHO-BUKUTA:	U tou vha ndeniwa hoyu niwana wanu! Zwino divhani zwauri nne hovhu vhundeniwa vhune a vha naho nne ndi do vhu hamula.	25

VHO-TAKALANI: Ndi ndeniwa nga u a ita mini? Nazwino a hu shai zwine vha khou farela khae vha tshi khou tou kundwa u mu vhudza. Zwi amba uri ḍuvha līnwe na līnwe hoyu niwana u fanela uri a tshi vha vhoṅa a dzumbame musi. Hai! A si zwone hezwi 30
zwine vhone vha khou tshilisa zwone kha vhana! Na muthu o tea u dzula a tshi nga dada kha vhana vhe a tou beba? A dzulefhi ngauri hayani hawe ndi fhano?

VHO-BUKUṬA: Na khezwi uyu niwana ni tshi nga ni a mu imelela? Ḍuvha līnwe na līnwe musi ndi tshi lingedza u mu onyolosa inwi ni 35
ḍi dzhenelela nga vhukati.

VHO-TAKALANI: A thi khou tou mu imelela lini. A si u onyolosa hezwi zwine vha khou ita zwone. Zwi vhidzwa u ṭhupha niwana hezwi zwi no khou itwa.

VHO-BUKUṬA: Ndi nnyi o ni vhudzaho zwenezwo? Na kani ndi izwi 40
zwidzangano zwa vhafumakadzi zwine vhathu vha khou fhurana ngazwo? Ndi amba hezwi zwine na anzela u ya miṭanganoni yazwo.

[Luṭa 1 Bono iv]

- 17.1 Ṭalutshedzani ndila ye muṅwali a ola ngayo Vho-Bukuṭa afho mafhungoni a ḍirama iyi. (2)
- 17.2 Sumbedzani he ha simuwa khudano ya nga ngomu kha Ntshengedzeni u ya nga mafhungoni a ḍirama iyi. (2)
- 17.3 Mufhindulano u re vhukati ha vhatambi afho mafhungoni e na vhala u bvukulula hani mudzedze wa tshifhinga? (2)
- 17.4 Tshipida tshe na vhala tshi ṭana tshipida tshifhio tsha puloto? Tikedzani phindulo yaṅu. (2)
- 17.5 No sedza mafhungo a ḍirama iyi nga u angaredza, Vho-Takalani vha fhambana hani na Vho-Bukuṭa? (2)
- 17.6 Ṭalutshedzani mulaedza une muṅwali a tama u u rumela kha vhavhali nga mafhungo a ḍirama iyi. (2)
- 17.7 Kuambele kwa Vho-Takalani afho mafhungoni e na vhala ku bvukulula hani vhudipfi havho? (2)

- 17.8 Kha mutaladzi wa 9: (*Vha tshi mu rwa nga mulatela*).
Talatshedzani uri ndi ngani muanetsheli o shumisa ndango ya tshiteidzhi nga ndila iyi. (2)
- 17.9 Nyambedzano vhukati Vho-Bukuta na Vho-Takalani afho mafhungoni e na vhala i na vhumani na mathakeni a diramani iyi? (3)
- 17.10 Ni a tendelana na na khathulo ye Vho-Bukuta vha newa, no sedza vhukhaki he vha ita mafhungoni a dirama iyi? Tikedzani phindulo yanu. (3)
- 17.11 No vha ni tshi nga itani arali no diwana ni kha nyimele ye Tsumbedzo a tangana nayo mafhungoni a dirama iyi? (3)
- [25]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 25
MARAGAGUTE: 80